

ÁRNYAK ÉS ARÁNYOK

Szeli István

Úgy tettél, mint kik sötét éjbe mennek
s fáklyát visznek, de nem látják a fényét,
csak az utánuk jövő örül ennek . . .
Dante: *Purgatórium*, XXII.

Volt ideje a fájdalomnak, ideje van az emlékezésnek, s lesz ideje a felmérésnek.

A fájdalom pátoszával még ott kint a sírnál döntöttünk: a szeptemberi HÍD az ő emberi arcát fogja körvonalazni. Feladatokat vállaltunk, megbízásokat adtunk cikkekre, tanulmányra, írásai begyűjtésére, hagyatéka gondozására. De a halál nemcsak a holtat némítja el, hanem az élő is bénává és erőtlenné teszi. „Nagyon fáj, nem megy” — idéztük kedvelt költőjét, Aranyt, s vártuk az időt, az enyhület-hozót, hogy kioldja a tollért mozduló kéz görcsét. S még — úgy vélem — sokáig fogjuk várni annak a kiegészített tárgyilagosságnak az eljövetelét, amely majd összevet és analizál, rendez és megállapít, s kirajzolja az életmű határvonalait: innen indult, eddig ért.

Írásos megnyilatkozásainak ez a néhány sora, e pár oldalnyi válogatás nem lép fel ilyen igénnyel, csak fűzérbe kívánja szedni azokat a gondolatokat, amelyek elevenen ható komponensei voltak szellemi életünknek, s jelen vannak benne ma is, mint érv és tanúság. Nem kritika és nem apoteózis továbbá, hanem eligazítás az olvasó számára egy változékony, de mindig a jobbat és igazabbat kereső és éppen ezért néha téveteg szellem ellentmondásos nyilatkozataiban.

Látszólag ömlesztve, megszerkesztetlenül, gondos elrendezés és tárgyi csoportosítás nélkül kerülnek ezek a gondolat sorok és gondolat töredékek az olvasó elé, mint egy kaleidoszkóp szétszórt üvegcserepei. A figyelmes vizsgálódás azonban ezekből az amorf alakzatokból is felismerheti B. Szabó György eszméinek és gondolatainak sajátos kristályrendszerét, ha koordinátáit az előrehaladás irányában vonja meg.

B. Szabó korai művészet- és irodalomelméleti írásai — vagy mondjuk inkább korábbiaknak, hisz viszonylag későn kezdett írni — még túlságosan programatikusak, tételesek; cikkeinek és tanulmányainak meghatározó és rendező elvei gyökerükkel jobbra még esztétikán kívüli — társadalmi, politikai — talajba ágaznak el, s a bennük vizsgált tények pozitivista halmozása, a társadalmi érvelés és a do-

kumentáció terhes felvonultatása elállja az útját egy szellemibb természetű tájékozódásnak. Egy merőben nem esztétikai elkötelezettség vetülete ez írásain: agitprop-vezető, körzeti és párttitkár, AVNOJ-tag és képviselő ebben az időben, s innen a társadalmi hatóerők túlzott tiszteletbentartása és túlfeszítése, ami sokszor már az esztétikai látásmód elgyengüléséhez vezet. Csak az ötvenes évek elején enged majd fel ez a szemléleti szigorúság, de még az ez idő tájt írt tanulmányain is kiütözközik erős szociologizáló hajlamai és historizmusa. A filozófiai esztétika kérdései, az irodalom- és művészetelmélet elvontabb problematikája, úgyszólván sohasem foglalkoztatták. Dési Huber, Pechán, Tömörkény, József Attila és Vörösmarty, sőt újabban Csontváry műve és alakja is inkább a művészet- és irodalompolitika relációiban érdekelte.

Az átmenet ezektől a tárgyat jobbra csak leíró és társadalmilag időszerűsítő felfogástól a szellemibb állásfoglalásig, a szárnyalóbb és filozofikusabb esszéig nem is gyors és nem is könnyű. Időben egymáshoz egészen közelálló írásokban mutathatjuk ki a módszerek és szempontok keveredését, megütözését, majd együtt-jelentkezését. Zilahy regényétől, A két fogolytól pl. „a magyar feudálkapitalista világ gazdasági és politikai” összeomlásának rajzát kéri számon, s az írot abban marasztalja el, hogy megfelel-e a folyamatok részletezőbb bemutatásáról. Kritikai szemléletének és módszertanának kulcsát is kezünkbe adja: az alkotás — szerinte — csak funkciója a társadalmi osztályviszonyoknak:

„Egy adott társadalmi fejlődés konkrét elemzése alapján kell eljuttatnunk a költő és a társadalmi valóság közötti viszony meghatározásáig, és a költő művei alapján tudjuk csak felfedni, hogy a költő melyik társadalmi osztály vagy melyik társadalmi réteg tudatát, felfogását, szemléletét, izlését fejezi ki művészetében.” (József Attila életműve, 1951).

Így ír 1951-ben, holott az alig egy évvel korábbi Vörösmarty-tanulmányban maga is sablonnak, kisajátításnak és félrevezetésnek minősíti azt a törekvést, hogy a költő művét „a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés” tényeinek szemszögéből, azok eredőjeként értékeljék és ítélik meg. Milyen vergődve, mennyi harc árán s milyen nagy kerülőkkel jut el önmaga alakításában egy par excellence esztétikai látásmódig, s mennyire esendőnek fog mutatkozni, még sokáig korábbi módszereinek csábításai iránt! Három évvel ezelőtt írtam egyetemi jegyzeteiről: „A tárgyiasságra, rendszerezésre és szintézisre való törekvés elvei és szándékai mellett világosan felismerhetők az értékelés igényei is. Amit sajnálunk, az mindössze annyi, hogy sokszor másnak — Horváthnak, Kardosnak — engedi át ennek elvégzését. S még valami: többet szerettünk volna olvasni az irodalmi műveltség e kezdeti fokának — hogy így mondjuk — *esztétikai állapotról*, a középkori (Pesti és Sylvester előtti), lassan irodalmivá váló nyelv stilussajátságairól, mert az vált Horváth szerint is minden további irodalmi fejlődés alapjává... hisszük, hogy B. Szabónak, a tanárnak majd lehetősége lesz az élőszó erejével és hatásával rákapatni hallgatóit az esztétikai elemzés gyönyöreire... Itt főleg olyan helyekre gondolunk, ahol a jegyzetíró csak utal az esztétikai értékekre...”

S mindezek után egyszer csak ott van a Rapszódia négy szólamra autonóm esztétizmusa, vagy Vajda Lajos portré-igénnyel megalkotott esztétikai képe, az utolsó évek intuitív vizsgálódása a költői nyelv

öntörvényeiben, Radnóti képeiben, a költészet természetében. De ne szaporítsuk az idézeteket: könyvnyi példa áll előttünk a felfogás és a módszer széles amplitúdóira.

Az olvasóban joggal ötlik fel a kérdés: honnan e változás? Mi az oka ezeknek az ingatag szempont-cseréknek? Mi ez, eszmei elbizonytalanodás? Esztétikai elektricizmus? *széles amplitúdó.*

Azt hiszem, az egyedül lehetséges magyarázat erre a jelenségre az, hogy B. Szabó nem kívülálló, passzív szemlélője volt irodalmi és kulturális fejlődésünknek, hanem alkotó részese, teremtője s ezért változásaival változója. Ezért nem volt, nem lehetett doktrinér és iskolás; nem hitt önmaga doktrináiban sem. Olyan magatartás volt ez az övé, amely az igazabb meggyőződést, a változó élet új tényeit és eredményeit mindig kész tudomásul venni és szemléletébe befogadni. Olyan magatartás, amely az elvek és elméletek iránti hűségnél többre tartja a felfedezés igazságait. Ellentmondásosan és következtetlenül is a legszebb emberi erényt gyakorolta: önmaga szüntelen, elnyughatatlan és tudatos alakítását. A hamis látszatok ellenére is etikai álláspont ez.

A hűség és változás, a megőrzés és felülvizsgálat arányaiban és küzdelmében rajzolódik ki ma alakja előttünk.

A szemléleti formák ilyen küzdelmének és egymásba ékelődésének nyomai jelen vannak a közlés, az előadás, és a kifejezés egész rendszerében: megszerkesztettség és spontaneitás, száraz fogalmi szabotosság és zseniális stíluslelemény, megltervelt hatáskeresés és lírai ösztönösség stílusrélegeit figyelhetjük meg — nemcsak írásos, hanem grafikai önkifejezésében is.

Ezen a ponton az emlékező már az értékelés határához ért, noha a feladata csak az értelmezés. S persze egy kissé az ébresztés és megidézés is, ha ugyan ez B. Szabó írásos megnyilatkozásai alapján egyáltalán lehetséges. Mert ha az igazi Szabót akarjuk idézni, akkor nem írásait kell szóra bírni, hanem tetteit, mert őt a cselekvés fejezi ki jobban és teljesebben: azóta, hogy az újjászületett országban megnyitotta az első magyar iskolát egészen az életét megszakító mura-szombati szemináriumig a legmagasabb rendű emberi cselekvés: a hatékony, szép szóval való szellem- és lélekformálás, a nevelés volt igazi területe. A holt betűkből azonban nagyrészt kilúgozódik a személyes közlés emberi varázsa, a hang és gesztus közvetlen sugalmazó ereje, s a szöveggé merevedett gondolat csak a lepárolt eszmét örökíti át, amely — sajnos — éppen ezeknek a tartalmaknak van híján. Mégis remélni merjük, hogy ez a válogatás megőriz valamit továbbtűnő alakjából, s megvillantathatja előttünk szigorában is kedves, tapogatózó, nagy keresésében is oly mélyen emberi énjét.

Talán nem bántottuk meg. Sem őt, sem a „de mortuis...” élőkre kötelező kegyeletét. De végtére is, mi lesz jobb már neki: langyos dicsegetések közt feledtetni, vagy vitatva élni tovább az élőkkel? Mit kívánjunk inkább neki most már?